

Føroyskt mál og føroyskur samleiki

Í sambandi við at blaðið Fjøltnir herfyri viðgjørði evnið samleiki, hevði Anna Katrin Matras, cand. mag. í fornfrøði og fólkalívsfrøði, hesa grein í blaðnum

ANNA KATRIN MATRAS

Ætlanin er í hesum samanhangi at avmarka greinina til teoretiskt at lýsa samleika. Dentur verður fyrri tað fyrsta lagdur á at skilja samleikan ígjøgnum, hvat mentan er í framhaldi av hesum verður lýst, nær talan er um ein etniskan bók, og hvussu mentan og samleiki skulu skiljast í mun til hetta. Síðani verður trúðurin drigin yvir til tjóðina fyrri her at lýsa nær tjóðskaparkenslan vaknar, og hvussu tjóðskapur, tjóðskaparrørslur og tjóðskapareyðkenni skulu skiljast í hesum samanhangi. Málið sum tjóðskapareyðkenni verður síðani drigið fram, fyrri at enda í stuttum at knýta hesa teori til ta føroysku stjóðna.

Samleiki og mentan, etniskur bókur og tjóð

Fyrri at skilja samleika er neyðugt at skilja, hvat mentan er. Her haldi eg meg til, at mentan kann skiljast sum hugskot, virði, reglur og normar, og at tað er hesi, ið stjórna ein etniskan bók saman og skapa samleikan. Hvat er so ein etniskur bókur?

Fyri fyrirteytrir eru vanligar fyrirteytrir fyrri, nær talan er um ein etniskan bók: 1) hann skal kunna reprodusera seg sjálvan, 2) hann skal hava fundamental mentunarlig virði til felags, 3) hann skal kunna útgera eitt kommunikations- og interaktionsfelt og 4) hann skal sjálvur og av øðrum identifiserast seg sum ein serligan bók. Í 1970 gjørði kendi norsk antropologurin Fredrik Barth greitt, at fyrsta fyrirteytrin fyrri at ein etniskur bókur skal virka, er, at fjórða kravið er uppfyllt. Tað er identifikationsprosessin, sum ger, at bókurin átekur sær ein etniskan samleika, sum soleiðis verður mobiliseraður (settur í gongd). Gjøgnum samleikan finnur bókurin eina mentan, og hesa mentan skilur Barth sum eina stöðuga proses av handlingum sum áhaldandi verða forðar viðari í tí etniska bókinum. Ígjøgnum handling ávíkavast tað sosiala virksemið í mentanini, sum so aftur ávirkar virði og normar.

Fyrirteytrin fyrri at kunna verða partur í einum etniskum bóki er, at tú ert føddur inn í bókin, og tí hevur tú

soleiðis sæð ikki møguleika fyrri at velja. Tað er samstundis hetta, sum skilur tjóðina frá tí etniska bókinum. Tú kanst velja tær eina tjóð, sum tú kanst standa inni fyrri, og samstundis kann ein tjóð vera samansett av fleiri etniskum bókinum, soleiðis sum tað jú er galdandi fyrri tey flestu europeisku londini.

Í hesum samanhangi skal arbeiddast viðari við nationalstatinum og tí natúrliga við tjóðskaparkenslum. Her hava granskarar bytt seg í tveir bólkur. Sonevndu traditionalistarnir velja at skilja tjóðskaparkensluna sum ein natúrligan part av samfelagssöguni ella -gongdini. Hin parturin, modernistarnir, seta tjóðskaparkensluna í samband við tjóðskaparrørsluna og halda, at hesi fyrirbigdi vórðu uppfunnin samstundis. Soleiðis finnst eingi serlig tjóðskaparlig eyðkenni fyrri nakra tjóð. Ístaðin var tað neyðugt fyrri tjóðskaparrørsluna at skapa sær nøkur eyðkenni fyrri sín samleika og sína mentan.

Tjóðskaparkenslan vaknar í Vestureuropa í 1800-talimum. Millum mong onnur hevur Miroslov Hroch sett hetta í samband við búskaparligu gongdina, iðnæðarkollveltingina og politiseringina, og at tjóðskaparkenslan vaknar millum fólkið. Hetta hendir, tí at samfelagið letur upp fyrri útheiminum, og tí kennir fólk ið segt noytt at víðka sína lokalu forankring (riending) við einari nationalari forankring.

Við tjóðskaparkensluni koma tjóðskaparrørslurnar, sum sambært Hroch útvikla seg í trimum stigum: A) tjóðskaparkenslan er avmarkað til ein intellektuellan bók uttan stórvægis ávirkan og oftani eisini uttan nakað ynski um at mobilisera fjóðina. B) ein bólkur av "patriotum" í tí vaksandi borgarskapinum, har mentunarlig romantisma og liberal tjóðskaparkensla er útbreitt, roynir miðvíst at fáa ein tjóðskaparligan bók ut, tó enn uttan hepn at ávirka fjóðina, og C) tá B er eydnast, mobiliserar hann bónda-fjóðina og í ein vissan mun arbeiddarar gjøgnum eina tjóðskapar-populistiska appel.

Endamálið fyrri arbeiddinum hjá eini tjóðskaparrørslu er í stóran mun at røkka

nationalstatinum. Tí er tað eisini serliga torført at skilja gongdina í Føroyum um stóði bert skal takast í tí teoretiska arbeiði, ið finst um nationalstatir. Okkara heimastýri er mestsum eitt undantak. Við at hyggja at gongdini í tí norska samfelagnum og tjóðskaparrørsluni har, siggjast tó nógv javntekin, sum eru sera áhugaverd. Norðmaðurin Øyvind Østerud hevur arbeitt nógv við tjóðskaparkensluni og tjóðskaparrørsluni í Noregi og eg havi í stóran mun valt at taka stóði í hansara arbeiði.

Tjóðskaparkenslan verður her at skilja sum ein mótkultur, ein reaktión móti einari borgarligari og danskt domineraðari byarmentan. Soleiðis verður tjóðin bytt í tveir bólkur. Tey, ið valdu at fara heiman, eitt nú sum ein intellektuellur bólkur, og so tey, ið valdu at verða verandi í heimlandinum ella lokalsamfelagnum. Hesir báðir bólkur fáa nevnliga hvør sína áskoðan á, hvat tjóðskapur er. Hetta kemst av, at umstøðurnar geva teimum hvør sín tørv. Tey, ið valdu at verða verandi, siggja tjóðskapin sum part av teirra gerandisdegi, og duga tí ikki at skilja, at neyðugt skuldi verið at mobilisera nakað hesum viðvíkjandi. Øðrvísi verður tað við teimum, ið valdu at fara heiman, og tí eisini valdu eitt nýtt samfelag, eitt nýtt umhvørvi, nýggj menniskju og eitt nýtt mál. Í øllum hesum nýggja er tað natúrligt fyrri tey at merkja ein sakn eftir tí meira kenda, og hetta í so stóran mun, at tey fara at dyrka saknina, eitt nú við fosturlandssangum og felagsskapum. Tí fara tey at liva í tveimum samfeløgum samstundis, nærast í einari skisofreni.

Eisini eftir at hesi fólk velja at venda aftur til heimlandið, fer upphýgingin í tveir bólkur at halda áfram. Tann bólkurin, ið fór heimánifr, og sum í hesum tíðarskeiði hevur dyrkað tað tjóðskaparliga, heldur áfram við hesum. Men samstundis er uppfatan hansara, at tey, ið valdu at verða verandi, er og eiga at vera *berarar* av mentan teirra. Tey hava alla tíðina livað eina varda tilveru og hava ongantíð mott høttanini móti teirra egnu tjóðskaparkenslu. Og tað er hendan höttan, ið kemur at verða avgerandi fyrri tann in-

tellectuella bókin ella *dyrkararnar*. Men samstundis hevur hin bókurin, ið verður uppfataður sum *berari*, ongan kunneleika til nakra höttan og heldur ikki tørv á at dyrka ein tjóðskap, sum í roynd og veru er ein natúrligur partur av gerandisdegi teirra og forankraður í honum. Afturat hesum kemur, at tey heldur ikki finna seg í at vera fatað sum nakað statiskt, uttan møguleika til at útvikla seg. Í teirra verð er mentan ein natúrlig proses í gerandisdegnum.

Dyrkararnir vísa seg í stóran mun at búseta seg í ella í nánd av sentrum. Hetta kemst av, at tey flestu hava tikið eina útbúgving, ið ger, at arbeiði til teirra finst har. Soleiðis kunnu tey aftan á loknan arbeiddag halda áfram at dyrka sína mentan og sín samleika – ikki minst tí at tey halda hetta vera neyðugt, um mentanin ikki skal detta niðurfyrri. Og tá landsmenn teirra ikki duga at siggja teirra í at halda fast í tí gomlu mentanini, so mugu tey lera tey at vera tjóðskaparlig og fyrirhalda seg til egnan tjóðskap, t.v.s. dyrka tjóðskapareyðkennini. Í hesum føri er lættast at brúka politikk, og soleiðis fáa vald og ávirkan.

Venda vit nú aftur til Hroch, so er tjóðskaparrørslan á hesum stigi komin til fasu C, og hevur megnar at funnið ein leiðara, ið dugir at tosa fyrri tjóðini. Nú er meira neyðugt enn nakrantíð at dyrka tey tjóðskaparligu eyðkennini, til tjóðin at enda er vörðin ein "nationalstaturs". Hesi tjóðskaparligu eyðkenni er arvirin, ið tjóðin *eigar* at samlaast um. Í arbeiði sínum kemur Østerud tó til ta niðurstøðu, at tað í Noregi ongantíð verður talan um eina samlaða tjóð. Tjóðskaparkenslan var ektad, men tey tjóðskaparligu eyðkennini vóru eftirgjørð, ella óektad.

Fleiri aðrir granskarar eru sum sagt samdir um, at tjóðskapareyðkennini eru eftirgjørð. Ernst Gellner vísir eitt nú í arbeiði sínum "Nations and Nationalism" í 1983 á, at tjóðskapareyðkennini ikki beinleiðis skulu skiljast út frá samfelagsgongdini, men í tí tíðarskeiðinum, tá tjóðskaparrørslan vaknar. Meira beinleiðis er Benedict Anderson. Ikki minst sæð tað í tí heiti, hann hevur valt til arbeiði sítt "Imagined

Communities" – eisini frá 1983. Niðurstøða hansara er, at øll tjóðskapareyðkenni eru fyrstillað og eftirgjørð, og at tey vóru neyðugt amboð hjá tjóðskaparrørsluni. Sama áskoðan vísir seg tó eisini at skyggja ígjøgnum iFøroyum – millum annað í greinini hjá Jóan Paula Joensen "At finna ella uppfina tað føroyska" frá 1991. Men eisini Johnny Thomsen nemur við sama spurning í grein síni frá 1996 "Brúka argjakonur lepastift ella Nýta argjakvinnur varrastift?"

Málið sum tjóðskaparligt eyðkenni

Eitt tað týðningarmesta tjóðskaparliga eyðkennið fyrri allar tjóðskaparrørslur er málið, ið er fyrirteytrin fyrri, at borgarar í tjóðini skulu kunna kommunikera og samstundis ger tað júst hesa tjóðina til nakað einstandandi (unik). Fishman vísir í 1996 á, at Herder setur javntekin ímillum málið og andan ella sálin hjá tjóðini. Tí mátti málið verjast, hetta við at hava ein ideellan málnorm, men eisini við at byggja víðari á (t.v.s. konstruera) henda málnorm, fyrri at grundarlagið ella sálin ikki skuldi forganga. Hetta setir Fishman sum fyrirteytrin fyrri, at gróðrarbotnur er fyrri málnationalismu.

Tó heldur hann eisini, at hesir málnationalistar hava meira enn ein teoretiskan áhuga í móðurmálinum. Hetta, tí at tey brúka málið sum amboð fyrri at fáa vald – til sín sjálvs og fólkið. Endamál teirra er at gera móðurmálið til eitt so serligt felagsmál sum onki annað mál skal kunna verða tað. Í okkara nýmótans tjóðskapi er tørvurin á hesum máli ikki bara natúrligur, men eisini ein grund, eitt endamál og ein skylda í tjóðskaparligum saman-

hangi, tí at mál verður javsett við tjóðskap og tjóðskapur við mál. Og ikki er komið á mál fyrr enn málið er meira týðningarmikið enn øll hini eyðkennini fyrri tjóðskap og at tað samstundis fær meira virði enn landamærk. Ein tjóð uttan mál verður javnmætt við eina hálva tjóð.

Og hetta filologiska arbeiði er tað, sum – fyrr sum nú – ein protoelita gongur á odda fyrri. Endamálið er í sær sjálvum at byggja brúgv ímillum tann ótilvitandi partin av fólkinum, ið hvørki dugir tað vanligu *ómentada* móðurmálið, ella tað móðurmálið, sum henda protoelita identifiserar seg við. Tað eru hesi sjónarmið, sum fáa avgerandi týðning fyrri málplanleggjina hjá eini tjóð.

Føroyskt mál og samleiki

Samanlagt kann í stuttum sigast, at tað tjóðskaparliga ikki er savnandi fyrri alt fólkið í eini tjóð. Hetta kemst av, at bert ein partur av fólkinum, tjóðskaparrørslan, var við til at velja, hvat skuldi verða eyðkennið fyrri teirra tjóð. Tí verður ein tvídráttur, og tjóðin verður bytt sundur í eitt sentur – tjóðskaparrørsluna – og eina periferi – restina av fólkinum. Tann samenda tjóðin, ið tjóðskaparrørslan helst vildi hava sum eina mótvætt ella periferi ímóti tí hotta, tey siggja í umheiminum ella sentrum, er ikki ein veruleiki.

Aftaná soleiðis at hava fingið eina fatan av samleika og mentan – ikki minst sæð í sambandi við etnisi – og harafturat hvønn leiklut mál hevur sum tjóðskapareyðkenni, verður nýsin aftur vend ímóti klettunum í útnorði. Flestu lesarar við kunneleika til málstríðið í Føroyum, munnu hava kent í hvussu